

MILAN KOPECKÝ

K ČESKÉ REFORMAČNÍ POSTILOGRAFII

Zjištění poměrně nevelké intenzity literárněvědného zájmu o českou předobrozenskou homiletiku¹ platí samozřejmě též pro její reformační linii, zejména pro postilografii od dvacátých let 16. století do vydání tolerančního patentu. Volba prvního časového mezníku naznačuje, že máme na mysli hlavně tvorbu vyšlou z luteránského prostředí nebo luterstvím ovlivněnou. Tato produkce byla ovšem někdy interpretována z vyhraněných ideologických pozic a také nekriticky popularizována v různých sborníkových a časopiseckých statích, které byly určeny především příslušníkům některých protestantských vyznání; ve své době neměly větší dosah a dnes jsou těžko dostupné. Stati tohoto druhu jen zřídka mohou být východiskem literárněhistorického studia. Dostatečnou oporu mu neposkytuje ani kniha Hynka Hrubého *České postily*;² kapitoly pojednávající o reformačních postilách jsou popisné, přeplněné obšírnými citáty a v hodnocení většinou nesamostatné. Před dnešním badáním tedy stojí několik náležitých úkolů, z nichž bych do popředí postavil zjišťování míry samostatnosti reformačních postil a reformační postilografie vůbec a dále vyhledání jejich vztahů k homiletice katolické i k ostatní české literatuře.

1

K charakteristickým rysům pohusitské postilografie reformační patří její nepůvodnost. Do češtiny se v 16. století uvádí několik postil německých, např. Jan Straněnský přeložil dvě postily německých luteránských kazatelů – Postilu Jana Spangenbergera (vyšla poprvé r. 1546) a Postilu Jana Hoffmeistra (1551). Proto zaujímá v této produkci celkem výjimečné postavení originální spis Martina Filadelfa Zámrského. I on však byl více než z hlediska literárněhistorického zkoumán z hlediska

¹ Srov. moje články *K české barokní homiletice*, sborník *O barokní kultuře*, Brno 1968, str. 61–74, a *Dvě kapitoly o českém a polském řehničství*, SPFFBU 1968, D 15, str. 19–30.

² Praha 1901.

³ Čeněk Zíbrt, *O české postille kněze Martina Philadelfa Zámrského*, Sborník historický 4/1886, str. 77–84 a 149–156. O Zíbrtův článek se opírá v pasáži o knize Zámrského Hynek Hrubý v *Českých postilách*, str. 160–169.

svého významu pro kulturní historii a etnografii³ a svého místa v dějinách knihtisku.⁴

Zámorský, narozený r. 1550 v Zámorsku u Chocně,⁵ byl ordinován na kněze r. 1575 ve Vitemberku. Poté působil jako kazatel na několika místech: po roce 1578 na Novojičínsku, pak ve Starém Jičíně a od roku 1584 až do své smrti (v r. 1592) v opavském kostele sv. Jiří. Činnost a literární odkaz vzdělaného kazatele oslavilo v latinských básních (otištěných na začátku jeho knihy) několik spisovatelů, mezi nimi opavský písař Jindřich Polan z Polansdorfu, kravařský duchovní správce Adam Gabriel, přerovský kazatel a pozdější nástupce Zámorského v Opavě Bartoloměj Lortius a pražský humanista Tomáš Mitis z Limuz.

Svou Postilu evangelitskou napsal Zámorský v Opavě. Kniha byla vytištěna v úmrtním autorově roce bez udání místa tisku (podle Josefa Volfa⁶ se tiskla v přenosné tiskárně na třech místech — v Bruntále, v Jestkovicích u Opavy a v Loděnicích) s podporou moravského hejtmána Hynka staršího Bruntálského z Vrbna, ochránce slezských luteránů. Jemu je určena první ze dvou předmluv ke spisu, datovaná 15. červnem 1590. Autor v ní obecně formuluje pět příčin, pro které spisovatelé připisují své knihy lidem urozeným, bohatým a vlivným. Činí prý tak především proto, že tito lidé zastupují na zemi Boha a že mohou spisovatelům poskytnout pomoc a ochranu proti rouhačům, závistníkům a klevetníkům; dále proto, aby spisovatele nenechali v nesvobodě a podezření, za čtvrté, aby takto byly zveřejněny, oslaveny a pro budoucnost uchovány vzácné a statečné činy těchto lidí, a konečně proto, aby se tak prokázala úcta jedněch k druhým. Dosti mlhavá formulace posledního důvodu se o něco níže objasňuje v souvislosti s aplikací obecných zásad na „papírový dárek“ Zámorského Hynkovi staršímu Bruntálskému — autor míní patrně mecenášovu hmotnou podporu. Význam první předmluvy Zámorského tkví v poznání funkce, jakou spisovatelé období popularizovaného humanismu přikládali svým dedikacím, a představuje tedy důležitý příspěvek k řešení problematiky prologů, které byly zatím důkladněji studovány jen v literatuře předhusitské.⁷ Na rozdíl od prologů z doby raného a vrcholného feudalismu jsou dedikace z období renesance jistě konkrétnější, těsněji spjaté s dobovou společenskou situací a ve větší či menší míře odpoutané od tradičních schémat a formulí. Dokazuje to řada dedikačních předmluv od Všehrdových a Konáčových až po Veleslavínovy a instruktivní dedikaci Zámorského.

³ Josef Volf, *Kdy a kým byla vytištěna Postilla Martina Filadelfa Zámorského r. 1592*, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 1924, str. 75—87.

⁵ O životě Zámorského psal Theodor Haase v *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich* 3/1882, str. 103n. Na Haasovy výklady reagoval Antonín Rezek v článku *Noch einmal Martin Philadelphus Zamrscenus*, týž *Jahrbuch* 9/1888, str. 116—118. Nejnovější příspěvek k biografii Zámorského otiskl Karel Hrdina v *Listech filologických* 1936, str. 426—427. Jazykem Postily Zámorského se zabýval Alois Knop v knize *Spisovná čeština ve Slezsku v 16. století*, Praha 1965.

⁶ Op. cit., str. 83.

⁷ Viz knihu Miloslava Švába *Prology a epilogy v české předhusitské literatuře*, Praha 1966.

Dokončení tisku své Postily se Zámrský nedočkal, a nemohl tedy sledovat další složité osudy své knihy. Předně: olomoucký biskup Stanislav Pavlovský, známý v dějinách našeho písemnictví jako latinský humanista a překladatel českého (v originální verzi dnes neznámého) cestopisu Šaška z Bírкова do latiny, dal zabavit část nákladu Postily Zámrského. Není proto divu, že se brzy o stěží dostupnou knihu (vytištěnou asi v 800 exemplářích) jevil velký zájem, který se pokusili novými vydáními uspokojit pražští tiskaři Sedlčanský a Dačický. Žádný z nich se však knihu neodvážil vydat ve vlastní tiskárně. Daniel Sedlčanský ji dal vytisknout r. 1602 v Drážďanech a Jiří Dačický téhož roku v Lipsku, za což byli oba určitou dobu vězněni.

Ze stanoviska politického a kulturněhistorického je zajímavé především vydání drážďanské. Sedlčanský zřejmě podstoupil různé svízele spojené s úkolem nakladatele; přesto však nelze jemu jedinému připisat všechny zásluhy o uskutečnění reedice. O nové vydání Postily asi nejvíce usilovali čeští a moravští evangeličtí kazatelé, kteří také podepsali latinskou a českou předmluvu, určenou saskému knížeti Kristiánu II. V ní mu vyjadřují vděčnost za to, že povolil vydání knihy ve svém sídelním městě, a zároveň připomínají povinnost vládařů pečovat o tvorbu v různých národních jazycích (národně obrannou formulaci z předmluvy „každý jazyk aby Hospodina chváliti uměl“ lze v české literatuře sledovat nazpět až do doby cyrilometodějské). Vedle evangelických kazatelů vyvstali na Sedlčanského jako tiskaře a nakladatele jistě značný tlak i řadová evangelická, zejména ovšem luteráni, jejichž peněžitou pomoc připomíná Sedlčanský ve své předmluvě. Nové vydání Postily Zámrského mimo české země nemotivuje zde Sedlčanský důvody politickými, nýbrž naléhavými pracemi ve své tiskárně, pro které prý musel tisk Postily zadat do Drážďan tiskaři saského kurfiřta. Politické důvody byly asi přece jenom primární, jinak by Sedlčanský svou předmluvu patrně neurčil čtyřem mocným šlechticům (tj. Št. Jiřímu z Šternberka a na Postoloprtech, Zikmundu Smiřickému z Smiřic, Janu Rudolfovi Trčkovi z Lípy a Kašparu Kaplířovi z Sulevic), které si vyvolil za „defensory“ drážďanského vydání Postily Zámrského. Jako nakladatel se Sedlčanský zřejmě neomezil jen na napsání předmluvy, tj. věnovacího přípisu uvedeným čtyřem šlechticům, a na přidání několika latinských básní v humanistickém duchu, ale navíc text Postily z r. 1592 pečlivě prohlédl a upravil. Záleželo mu především na jeho jazykové modernizaci, jak svědčí zavádění dvojhlásky *ou* místo staršího *ú* (kterouž < kterůž), *ú* místo *uo* (Bůh < Buoh), spisovného *ý* místo občas užitého hovorového *ej* (bláznivý < bláznivej) apod., a dále šlo Sedlčanskému o větší přesnost interpunkční. Původní text po věcné stránce v podstatě ponechával, i když místy provedl jeho zestručnění. Drážďanské vydání je tedy mnohem pečlivější než vydání první.

Uvážíme-li, že Filadelfova Postila vyšla r. 1602 ještě ve třetím vydání nákladem Jiřího Dačického, uvědomíme si její zvláštní postavení v naší tištěné produkci předbělohorské: s trojím vydáním spisu tak rozsáhlého (v 1. vydání má 1274 stran) v krátké době deseti let nemůže soupeřit žádná soudobá původní kniha.

Kniha M. Filadelfa Zámorského je faktem české literatury doby veleslavínské, kterou charakterizuje popularizace humanistických vědomostí. Tematikou svého spisu dostával se ovšem Zámorský na okraj popularizačních tendencí, nicméně do veleslavínsky pojatého písemnictví se jeho dílo začleňovalo svým zaměřením (na měšťanstvo a prostý lid) a svou relativní konfesijní snášenlivostí.

Jak poznáváme ze zmíněné dedikace z r. 1590, byl Zámorský přesvědčeným zastáncem augšpurské konfese, ve svých kázáních však své přesvědčení nijak nezdůrazňuje; více než o difference šlo mu zřejmě o integritu křesťanstva. Rozhodně se staví proti tomu, že v jeho době nahradila víru v Krista víra v sekty a jejich zakladatele, mezi nimiž uvádí i Luthera: „Jako v korintské obci stalo se rozdělení, když někteří říkali ‚já jsem Pavlů‘, druzí ‚já Petřů‘ a jiní ‚já Apollů‘, tak i dnes s křikem se přiznávají skuro všickni naporád ne k Kristu Ježíši samému, ale k lidem, ten k katolíkům, jiný k jezuitům, jiný bernardinům, františkánům, dominikánům etc., druhý k Lutherovi, Filipovi, jiný k Kalvínovi, k Valterovi, k Bézovi, k Grineovi... Opět k jednotě, ti k boleslavské, druzí k habrovanské, jiní k pecinovské etc. Ach, kdož by je mohl vyčistit!“ (Str. 751–752.⁸) Je logické, že takto smýšlejícímu Zámorskému nemohlo se líbit vzájemné hanění sekt „spisy jízlivými“ — připomeňme pouze, že žil v době ostrých polemik mezi jezuity a bratřími o hodnoty tzv. Šamotulského kancionálu, polemik, v nichž jízlivostí vynikal zejména bojovný jezuita Václav Sturm. Pro integrační stanovisko luterána Zámorského je pak příznačný závěr jeho horlení. „Ó, by sobě usmyslili a aspoň matky církve, již věkem, léty sešlé a mnohým kacírstvím a Antikristovým protiventstvím zemdlené, ušetřice, jejího stolu s pokojem v svornosti užívati se snažili.“ (752) Zámorský prohlašuje za „falešné“ takové milování, kterým se vespolek zahrnují jen příslušníci určitého vyznání (1237–1238), a přimlouvá se za bratrskou lásku a vzájemnou úctu ve všech křesťanech.

Ve svém integračním horlení byl Zámorský nesmiřitelný a znepráteleval si jím určité nejen vrchnost, která je podle něho odpovědná za šíření sekt, ale i příslušníky jiných evangelických vyznání, zvláště české bratry, o jejichž odpovědi na invektivy Zámorského máme v tehdejší rukopisné literatuře doklady. Upřímnost Filadelfova postoje však dosvědčují též výpady do vlastních řad — proti „luteriánům“. Zámorský útočí i proti „nepřátelům“ všeho křesťanstva — židům a Turkům, což je ovšem dobově podmíněné. Vědomí tureckého nebezpečí vede Zámorského k hyperbolizaci turecké ukrutnosti, dokumentované v hrůzostrašných historkách o nelidském jednání Turků s křesťany (např. 445–446). Tento postoj spojuje Zámorského s několika českými spisovateli, počínaje Konáčem jako autorem spisu O Turcích (po r. 1520) a dvou písní o smrti Ludvíka Jagellonského a bitvě u Moháče (asi z r. 1526) a konče Kocínem-překladačem Kroniky turecké (z r. 1594).

Postila Zámorského se dále vyznačuje vroucím vlastenectvím. Kazatel odsuzuje rozmanitý cizí import, ochotné napodobování cizích národů a

⁸ Citace a paginace podle 1. vydání z r. 1592.

podceňování mateřského národa a jazyka; naproti tomu vyzvedá staré domácí zvyky i tradice hmotné kultury a poukazuje na světlé příklady z českých dějin. Zaznamenává některá česká přísloví a úsloví, např. Psota Dalibora dělati / naučí, na housle vrzati (669), Větší-li lotr bývá, tím větší štěstí mívá (1009), A ty se dáš na všecko ženě navesti co Adam Evě (1043; zde i další lidová rčení založená na srovnání s biblickými příběhy). Vhodnými českými příslovími překládá Zámrský někdy i citáty z latiny, např. Suum cuique est pulchrum, alienum velut patens sepulchrum, to jest Každá liška svou vlastní kůži chválí / vlk praví, že mu beran vodu kalí (první předmluva, VII), Z srsti zlé oblezlé nikda dobrý kožich býti nemůže, podle onoho přísloví Mali corvi, malum ovum, z záprtku kuře nebude (137).

Jiným výrazným znakem Postily evangelitské je autorova citlivost k zájmům vykořisťovaného lidu. Zámrský stojí na straně robotných sedláků a prostých řemeslníků, sužovaných různými poplatky a daněmi, proti vrchnosti sobecké, nespravedlivé a bezcitné i proti jejím více než horlivým šafářům a úředníkům. Z dobové společenské situace je ovšem vysvětlitelné, proč vůči panstvu nemá Zámrský odpor nesmiřitelný a proč feudální pány posuzuje především z hlediska jejich vztahu k náboženství. Zjišťuje, že v této oblasti jsou páni lhostejní, obnovují prý sice pivovary, dvory, krčmy a šatlavy, ale o kostele a faře říkají: „Co jest po tom? Můž to tak státi, však jest prve kostelův dosti, oboří-li se ten, jinej blízko“, a pokud jde o kněze, ptají prý se páni ironicky, „zdáž těch popův všudy po vseh málo jest“ (310). Avšak Zámrský mří i proti kněžstvu, zejména proti duchovním správcům nevzdělaným, mnohoobročným, pouze svůj prospěch sledujícím, a hlavně proti řeholníkům a jejich klášternímu životu – životu zahálčivému a snadnému v porovnání s lopotným životem prostých věřících. V souvislosti s tím vystupuje Zámrský proti různým pověrám, sám se však dobové pověřivosti vyhnout nedovedl. Poznáváme to z jeho motivace různých náboženských úkonů (jako byl úvod šestinedělek) i z toho, jak velkou důležitost přikládá různým přírodním úkazům a jak pevně věřil v brzký konec světa i v příchod Kristův, což ovšem je nepochybně jev pro dobu rudolfínskou typický – jemu podlehli i lidé tak vzdělaní, jako byl Veleslavín.

Moralista Zámrský vystupuje proti opíjení a hlučným zábavám, proti krvavým bitkám a rvačkám, proti karbanu, zahálce, lichvě, podvodům, krádežím, lakotě a pýše, proti pomluvám a pokrytectví, proti hrubému zacházení s čeledí a služebnictvem. Zabývá se povinnostmi rodičů při výchově dětí a vybízí je, aby dali své děti vyučit řádnému řemeslu nebo vzdělat v „literním umění“, neboť ten, kdo něco umí, „chleba žebrat nebude“ (120). Podobně jako s nadšením mluví o lásce rodičů k dětem, tak s politováním káže o nezájmu dospělých dětí o své zestárlé rodiče, o jejich nelásce a zlomyslnosti a mnohdy i krutosti k vlastním rodičům (959-960). Stejně jako Zámrský vidí tuto situaci i kazatelé pobělohorští, pravděpodobně nezávisle na jeho kázáních, ale jistě v závislosti na dobových vztazích rodinných na vesnici, které nepřilíhli změněné shledávali ještě v druhé polovině 19. století V. Hálek, K. V. Rais, J. Herben, G. Preissová aj. Zámrský líčí sugestivně lidské psoty, zármutky, trápení, nemoci, úzkosti a nebezpečnosti od kolébky do hrobu (např. 824, 921 aj.); v tom je nepo-

chybně jeden z rysů homiletiky už barokní. Přitom stejně jako barokní kazatelé operuje nezřídka kontrasty typu život – smrt, dobro – zlo, zima – léto, sen – skutečnost, bílé – černé, spravedlnost – nespravedlnost, spasení – zatracení, Bůh – člověk. Tyto kontrasty jsou zapojeny do slohového kontextu poměrně prostého a věčného, který je někdy aktualizován typickými řečnickými prostředky, zejména řečnickými otázkami a zvolánými.

Mnohé analogie pro své mravoučné a věroučné výklady čerpal Zámorský z přírody, zejména ze světa ptáků, ryb, hmyzu a stromů. Byl sžitý s venkovskou přírodou, jak je zřejmé z jeho charakteristik patřících do okruhu zájmů venkovských lidí. Tak např. od charakteristiky ovce („jak jest ovečka hovádko mdlé, pobloudilé a veliké bedlivosti pastejrské potřebující“, 1226) postupuje dál ke srovnání ovce s věřícím člověkem a pastýře s knězem; meritum tohoto srovnání i některých příjmů jiných se sice nachází už v bibli, eventuálně je vzato ze starší církevní literatury, nicméně konkrétně modifikované charakteristiky Zámorského jsou nezřídka originální. Autorova snaha po srozumitelnosti výkladů projevuje se tedy užíváním příjmů a analogií ze všedního života a manuální práce.

Příklad ostatně patřil k charakteristickým uměleckým prostředkům kazatelského žánru. Na rozvinutý příklad Zámorský někdy sám upozorňuje v marginálních slůvkem „simile“, které označuje buď exemplum či parabolu, nebo nějaký jiný delší útvar s dějem objasňujícím a doplňujícím náboženský výklad. Samo toto označení je pozoruhodné jako důkaz spisovatelova úsilí o uměleckost, jeho vědomí, že příklad (a jeho rozvinuté formy) plní v kázání funkci uměleckou. Pro „simile“ Zámorského jsou příznačné hlavně obrazy ze zkušenostní sféry prostého člověka, např. „jako rozžatá svíčka k hořící svíčce přidaná ve tmě světlo množí, tak světlo víry k světlu rozumu připojené více mysl člověka toho v povědomosti cesty k dojití nebeské radosti a k ujiti pekelné žalosti osvěcuje“ (1005) nebo dvojnásobně „Kupec, kramář řídko bývá v kostele / co u sedláka limouny na stole“ (651).

V podstatě tradiční kompozice Postily Zámorského je dána církevním rokem: do I. dílu (1-591) zařadil autor svá kázání od 1. neděle adventní až po úterý svatodušní včetně, do II. dílu (593-1022) kázání od svátku sv. Trojice po 26. neděli po sv. Trojici, tj. až do adventu, a do III. dílu (1025-1274) kázání na evangelia jednotlivých církevních svátků. Kázání mají konstantní stavbu: jsou uvedena základní teze z evangelia, pak následuje „argumentum“ nebo „summovní zpráva“ nebo „summovní užitek“, tj. stručný rozbor určitého textu evangelia zakončený zpravidla formulací několika tematických okruhů kázání, a teprve poté přijde vlastní výklad, rozdělený obvykle do tří částí. Ke kázání je vždy připojena píseň, v níž jsou zveršovány hlavní myšlenky příslušného kázání. (Analogický případ soustavného připojování veršovaných tezí z evangelia ke kázáním formou písní najdeme u Š. Vojtěcha Scipiona – Berličky, jehož Postily si všimneme dále.) Samostatně byly písně Zámorského vydány r. 1607 s názvem *Písně na evangelia*. Při hodnocení jejich uměleckých kvalit zjistíme, že se příliš neodlišují od soudobé poezie, která je většinou projevem veršov-

covy rutiny, vycházející z teorie a zejména praxe získané na tehdejších školách. Nápadné je to zvláště tam, kde Zámorský překládá latinské citáty českými verši tak, že většinou nejde o doslovný český překlad, ale o samostatnou variaci na myšlenkové jádro citátu. Po té stránce se tedy Zámorský od dobového veršového průměru neodchyluje. O to více nás překvapí fakt, že místy usiloval o realizaci některých veršových útvarů. Tak např. v určitých písních (na str. 794 a 810) se pokoušel o sapfické sloky a tím pokračoval v tradici jdoucí od začátku 16. století, tj. od tvorby Konáčovy. V Postile Zámorského objevíme i píseň (str. 1089) patřící vlastně do vizuální poezie, neboť její verše dávají smysl při četbě jak horizontální, tak vertikální; kromě toho píseň obsahuje akrostich „Nazváno jest jméno jeho“, k němuž významově patří ještě refrénovitě se opakující slovo „Jesus“ – to je zároveň posledním slovem veršů, které dohromady dávají také smysl. Z toho vyplývá, že Zámorský měl pochopení pro formální stránku svých básní („písní“).

V marginálních poznámkách jsou četné odkazy na literaturu. Hlavním pramenem byla autorovi pochopitelně bible a církevní spisovatelé (např. Eusebiova Historie církevní), poměrně hodně je také zastoupena antická literatura (Herodotos, Plutarchos, Homér, Euripides, Ovidius, Horatius, Lucretius), i když zčásti zprostředkovaně; z českých autorů a spisů cituje se občas Hájek a Dubravius, Münsterova Kosmografie v překladu Zikmunda z Púchova a Veleslavínův Kalendář historický i jeho česká edice Lauterbeckova spisu *Politia historica*. Kromě odkazů na literaturu uvádějí se v marginálních také poznámky k textu, jež slouží k rychlé orientaci, jako už připomenuté „simile“, dále „occasio“ (tak je označována příčina určitého problému, o níž autor v kázání pojednává), „summa“ (tj. shrnutí výkladů) aj.

Upřímné vlastenectví, sociální kritičnost, značná míra lidovosti i některé umělecké prostředky spojují Zámorského s homiletiky pobělohorskými. Jeho Postila, ač nekatolická, byla jistě po Bílé hoře nejen čtena, ale i literárně využívána. Srovnajme si pro příklad text Zámorského s textem Valentina Bernarda Jestřábského:

Item v Tarentu hnízdil se čáp na domě jedné vdovy. A když jednou z toho hnízda čápě ještě holé vypadlo, a nohu zlámalo, vdova je uvázala, a zhojivše potom přeč pustila. Druhého roku ten čáp přiletěl, a uzřevši vdovu, ana sedí před domem, spustil se k ní a drahou perlu z hrála svého na klín její vyvrhl. Potom ukázal jí a omakati dal nohu svou, aby poznala, že jí jakožto vděčný host ho/spodýni své za dobrodíní takový dar přinesl.

/Zámorský, str. 859–860./

V městě Tarentu hnízdil se na domě jedné vdovy čáp. A když někdy z toho hnízda čápě ještě holé vypadlo, a nohu zlámalo, vdova je uvazovala, a zhojivši potom přeč pustila. Druhého roku ten čáp zase přiletěl, a uzřevši tu vdovu, ana sedí před domem, spustil se k ní a drahou perlu z hrála svého na klín její vyvrhl; potom ukázal jí a omakati dal nohu, aby poznala, že jakožto vděčný host hospodýni své za dobrodíní takový dar přinesl.

/Jestřábský, str. 241./

S velkou pravděpodobností můžeme soudit, že citované exemplum převzal Jestřábský do svého spisu Vidění rozličné sedláčka sprostného

(1. vyd. patrně 1710, 2. vyd. 1719)⁹ z Postily Zámorského. Hned po exemplu o čápovi a vdově následuje u Zámorského i u Jestřábského exemplum o Androdovi a vděčném lvu, u něhož však Jestřábský provedl některé úpravy a motivické doplňky.¹⁰ Dá se ovšem namítnout, že obě exempla se ve starší literatuře objevují několikrát – oblíbeno bylo zvláště druhé exemplum (zpracovávané i v malířství), nemůžeme ani zcela vyloučit eventualitu, že Zámorský a Jestřábský čerpali ze společného pramene, nicméně výrazné formulační shody obou verzí vedou k předpokladu o přímém převzetí z knihy Zámorského do Vidění Jestřábského.

Postilou Martina Filadelfa Zámorského vrcholí v době předbělohorské homiletická tvorba českých luteránů. Podotkli jsme už v úvodu, že tato tvorba je převážně překladová; specifické sociální poměry Německa jistě podmiňovaly nesmířitelné polemické zaměření této produkce. O to, jak jsme poznali, českému kazateli Zámorskému nešlo. Překladovou literaturu překonal původním dílem, které nepostrádá uměleckých kvalit a které je naplněno opravdovým českým patriotismem i stejně opravdovou touhou po harmonizaci společenských vztahů.

2

Bílá hora i kulturně politická opatření bělohorského vítěze narušily vývoj reformační postilografie a samozřejmě celé nekatolické tvorby literární. V emigraci ovšem homiletiku pěstují četní kazatelé, z nichž však jen málokterým vycházejí jejich kázání tiskem. Patří k nim hlavně Jan Amos Komenský se svým spisem Kázání XXI o tajemstvích smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista (1663), Kašpar Motěšický s dílem Suscitabulum poenitentiae (1683) a několik autorů pohřebních kázání (vedle Komenského Matěj Janda, Daniel Krman, Samuel Martinus z Dražova aj.). Avšak práce původní jsou i v cizím prostředí v menšině proti překladům. Mezi nimi významné místo zaujímá trojí české vydání tzv. Kinderpostille královeckého luteránského kazatele Christiana Langhansa (Langhansen a).

„*M. Kristiana Langhansa ... Křesťanských dítek ruční a domovní postila*“ vyšla v Žitavě v překladu tamního gymnasiálního profesora Kristiana

⁹ Srov. můj článek *Literární žánr Jestřábského Vidění*, ČMM 87/1868, č. 1–2, str. 60–70. – Připomínám, že od smrti edičně stále opomíjeného V. B. Jestřábského uplyne letos půl třetího století (zemřel 26. 12. 1719 v Říčanech u Brna). K tomuto jubileu vyšla m o j e publikace *Barokní spisovatel Valentin Bernard Jestřábský* (Brno 1989). – Text Vidění je citován podle 1. vydání.

¹⁰ Jedním z důvodů úprav byla snaha po větší zrozumitelnosti a přesnosti textu, např.: „lvové ... , jimžto Římané obyčej měli dávat i k roztrhání lidí smrti popravni zasloužilé“ (Zámorský, 860) × „... k roztrhání chlapy své a služebníky, kteříž pro nešlechtnosti své smrti zasloužili“ (Jestřábský, 242); „Androdus, ješto byl pánu svému něcto zavínil“ (Z., 860) × „Androd, ješto od pána svého utekl, ale zase poplapan byl“ (J., 242).

Peška třikrát: r. 1712, 1734 a 1738.¹¹ Poměrně rozsáhlý spis (má kolem 1.000 stran osmerkového formátu), stejně trojdílně rozdělený jako Postila Zámrského, překládal Pešek celkem věrně s drobnými úpravami. Postilu doplnil ve druhém českém vydání kázáním na sedmou neděli po sv. Trojici (str. 517-528),¹² přičemž zachoval Langhansovo schéma. Překladatelskou práci zvládal Pešek s námahou a s jazykovými těžkostmi; v předmluvě poznamenává, že k překládání se dostával unaven po každodenní devítihodinové školní práci a že k jazykovému zkorigování jeho překladu velmi přispěl český kazatel v Žitavě Jan Jiří Dolanský. „Nebo já nyní v takové povinnosti stojím, v kteréž českého jazyku neužívám, a také sem se již za devět let málo v něm cvičiti a s ním obíratí mohl“, podotýká Pešek (str. 14) s trpkým vědomím příslušníka té generace emigrantů, která už vyrostla v zahraničí a většinou nepoznala z autopsie vlast svých otců a dědů.¹³ Jako by Peška zavalovala deprese z cizího prostředí a obavy o český jazyk a národ i náboženské přesvědčení. Sebezáchovou byli emigranti druhé a třetí generace vtlačováni do role upravovatelů starších prací i nejistých překladatelů prací nových, do role obhájců dosavadní tvorby i jejich uchovatelů; proto připomíná Pešek ve své předmluvě z reformačních postilografů „kněze Filadelfa, Slovaciusa, Spangenberg a kněze Motěšického a tak dále“ (str. 11).

Mnohem živější vědomí kontinuity české reformační homiletiky nacházíme v samostatné kapitole následující po Peškově předmluvě a po překladu Langhansovy předmluvy z r. 1700. Autorem této kapitoly, zařazené až do druhého českého vydání a označené jako „Krátké oznámení o vynalezení umění impresorského a o vydání postil a kázání v jazyku českém, též o shromažďování slavných bibliotek“, byl obětavý nakladatel a šířitel exulantské literatury Václav Klejch.¹⁴ Jeho pasáž je zajímavá ve všech třech tematických oblastech vytyčených v titulu,¹⁵ naší problematiky se

¹¹ Srov. Hynek Hrubý, op. cit., str. 288-290. — Podle Knihopisu (č. 4.677) nebyl z 3. vydání dosud zjištěn žádný výtisk. — Exemplář 2. vydání z fondů Universitní knihovny v Brně (sign. St 1-35. 569) je pozoruhodný tím, že na rubu titulního listu se nachází rukopisný přpis „Ioannes Batisz Csepcsany 14. Febr. 1793“. Je to asi vlastnoruční formulace někdejšího majitele knihy, který byl také majitelem jednoho z důležitých rukopisů Labyrintu, jak jsem doložil v článku *Norimberský rukopis Labyrintu*, SPFFBU 1968, D 15, str. 191. Zjištění životních osudů J. B. Csepcsanyho by mohlo vést ke zlepšení našich znalostí o poměru našich pobělohorských emigrantů a jejich potomků ke starší české literatuře.

¹² V 1. vydání se jako kázání na 7. neděli po sv. Trojici uvádí kázání o sv. Marii Magdaléně (str. 558-571), tedy kázání, které patří do třetí části postily ke kázáním na různé svátky a je také odtud převzato; na správném místě je kázání o sv. M. Magdaléně zařazeno ve 2. vydání (str. 821-832).

¹³ Pešek žil ponejvíce v Žitavě (zde se r. 1676 narodil a zde také r. 1744 zemřel), gymnasium však studoval v Trenčíně a v Prešpurku; universitu pak absolvoval ve Vitemberku.

¹⁴ Bližší poučení o Klejchovi podává Josef Páta v článku *Václav Klejch Lažanský*, Reformační sborník 8/1946, str. 82-101; Klejchovými duchovními písněmi se zabýval Jan B. Čapek ve stati *Pěvec od Růžového paloučku*, Český časopis filologický 1/1942 a v knižním souboru *Záření ducha a slova*, Praha 1948, str. 129-143.

¹⁵ První pasáž pojednávající zajímavě o vynálezu knihtisku (zajisté s použitím některých prací německých, z nichž dvě Klejch sám cituje) by si zasloužila vydavatelské pozornosti; přetisk Antonína Dolenského zapadl v bibliofilii z r. 1932.

však týká především střední část. Klejch v ní vyjmenovává české reformační postily a jejich tvůrce (a většinou také jejich impresory) od Husa, Rokycany a Chelčického přes překlady a originály 16. a 17. století (např. podrobně uvádí všechna tři vydání Postily Zámorského) až k Peškovu překladu spisu Langhansova vyšlému Klejchovým nákladem.

Klejchova kapitola se významně začlenila do české bibliografie. Nebyl to ostatně Klejchův bibliografický pokus ojedinělý. Kromě toho vypsál edice bible, a to v úvodu k vydání Nového zákona z r. 1720, dále edice kancionálů ve vydáních kancionálu z r. 1722 a 1727 a konečně o edicích katechismu pojednal ve vydání Katechismu z r. 1727. Činil tak vždy s úctou ke starší literární produkci a k jejím tvůrcům. Klejchovy bibliografické přehledy neztratily do dneška — přes některé chyby a nepřesnosti — svou kulturněhistorickou důležitost. Ta je zvýrazněna faktem, že poměrně slabé vědomí literární kontinuity předobrozenským spisovatelům vyjadřovat názory na starší literaturu. Pokus o vývoj žánru známe vlastně až z třetí fáze českého humanismu — Veleslavín načrtl v předmluvě ke Kronikám dvěma o založení země české z r. 1585 dosavadní vývoj žánru kronikářského.¹⁶ Podobně Klejch nám uchoval soudobé názory na českou postilografii, především reformační, a na její vývoj.

Literární závažnost Langhansovy postily, kterou si přeložili i Poláci a Lužičtí Srbové, spočívá v její intenci a formě. Svou intenci odvozuje ze dvou míst bible (Zjevení sv. Jana 1,6 a 1. epištola sv. Petra 2, 5), interpretovaných v tom smyslu, že každý hospodář je duchovně povolán být ve svém domě knězem; postila je určena hospodářům a jejich prostřednictvím dětem. V české literatuře takto funkci hospodáře pojímal a ve svých řečech nedělních a svátečních realizoval na konci 14. století laik Tomáš Štítný ze Štítného. Jeho Řeči besední připomíná Langhansova kniha zase svou formou — dialogem. Každé kázání začíná úryvkem z evangelia, po němž následuje výklad formou odpovědi na různé otázky. V homiletickém žánru má Langhansova postila analogii jednak ve starší luteránské Postile Jana Spangenbergova, určené také mládeži a do českého prostředí uvedené r. 1546, poté opětovně vytištěné r. 1553, 1557 a 1566, jednak v katolické Postile Šebestiána Vojtěcha Scipiona — Berličky, která vyšla poprvé r. 1618 a znovu byla vydána po Bílé hoře r. 1667, 1695 a 1776.

Pomineme-li drobné rozdíly v tvaru dialogu zmíněných tří postil (hus-tota otázek a odpovědí aj.), zjistíme, že máme před sebou typický uměle vykonstruovaný dialog, v podstatě dialog platónský. Jak u Langhansova a Spangenbergova, tak u Scipiona je neustále jeden mluvčí aktivní a druhý pasivní, eventualita výměny úloh poučujícího a poučovaného je vyloučena. Jazyk obou mluvčích není funkčně odlišen. S předmětem dialogu a s mimojazykovou situací, do níž je zasazen, souvisí vyloučení možnosti změny tématu dialogu. Rozhovoru chybí živost, spontánnost a moment překvapení; nelze např. očekávat osobité mínění odlišující se od tradičního výkladu biblického textu. Dialogickou formu Spangenbergovy, Scipionovy a Langhansovy knihy charakterizuje tedy to, co Jan Mukařovský označil jako „tendenci k monologizaci dialogu“.¹⁷ Avšak i přesto, že nejde o dialog

¹⁶ Srov. mou knihu *Daniel Adam z Veleslavína*, Praha 1962, str. 29–30, a *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenské*, SPFFBU 1967, D 14, str. 54–57.

¹⁷ *Kapitoly z české poetiky I*, Praha 1941, str. 173.

oboustranně aktivní a živý, přece se v kontextu naší postilografie — ať už reformační, nebo katolické — jeví jako formální aktualizace.

Nabízí se ještě otázka, zda se uvedená díla dají pokládat za postily v pravém smyslu slova. I když se za postily ve svých titulech prohlašují, přece nepřinášejí skutečná kázání, eventuálně výklady biblických textů formou kázání, nýbrž podávají výklady těchto textů formou otázek a odpovědí, užívanou často v katechismech. I tak však mohlo být těchto knih použito pro kazatelské potřeby,¹⁸ nebo dokonce v nezměněné podobě mohly jejich texty fungovat na kazatelně; v takovém případě kazatel sám si otázky kladl a vytvářel fikci pomyslného partnera dialogu. Otázky se tak stávaly nástrojem k posouvání tematických celků, přičemž ovšem nešlo o reakce na kontrastující názory. Po té stránce postoupil u nás dále katolický homiletik Bohumír Hynek Josef Bilovský, který občas do svých kázání uváděl fiktivního oponenta, jehož námítky vyvracel. Jestřábský zase někdy převáděl materiál v podstatě kazatelský do dialogických traktátů, z nichž nejunmělečtější je výše vzpomenuuté Vidění rozličné sedláčka sprostného.

Postila Zámorského a Peškův překlad postily Langhansovy zaujímají nepochybně klíčové postavení v české postilografii reformační. Zároveň ovšem tvoří důležité články vývojového řetězu předobrozenské homiletiky. V rámci homiletického žánru dokumentují výrazné analogie s tvorbou katolickou a naznačují také spojnice mezi literaturou předbělohorskou a pobělohorskou i mezi produkcí emigrantskou a domácí.

¹⁸ Stačilo odstranit otázky a místy poněkud upravit formulace těch vět v textu poučovatele, které nějak adresně reagovaly na poučovaného. Dokladem toho jsou dvě takto upravená Spangenbergova kázání v rukopisné postile z let 1730—1731; srov. článkuček F. H r e j s y v Reformačním sborníku 8/1946, str. 74.

ZUR TSCHECHISCHEN REFORMATIONSPOSTILLOGRAPHIE

Der Artikel stellt einen Beitrag zum Studium der Entwicklungsgeschichte der tschechischen Reformationpostillographie, vor allem zur Frage ihrer Originalität sowie der Analogien zwischen der katholischen und reformatorischen Homiletik, dar. Im Mittelpunkt der Analyse steht die Postille von Martin Philadelphus Zámrský (erschien 1592 und 1602 in zwei weiteren Auflagen) und die tschechische Übersetzung der Kinderpostille von Christian Langhans (aus den Jahren 1712, 1734 u. 1738).

Nach der Analyse der Postille von Zámrský kommt der Verfasser zu dem Schluß, daß der flammende Patriotismus, die Sozialkritik und bestimmte Kunstmittel den Lutheraner Zámrský mit den katholischen Homiletikern aus der Zeit nach dem Weißen Berg verbinden.

Bei der tschechischen Version der Kinderpostille von Langhans bewertet der Verfasser die Übersetzungsmethode von Kristian Pešek, das vom bibliographischen Standpunkt wichtige einleitende Kapitel des Verlegers Václav Klejch, und die Bestimmung des Buches und seine Form. Für Langhans' dialogische Form findet er die Analogien in der zum ersten Mal 1618 gedruckten katholischen Postille von Š. V. Scipio – Berlička.

Die Form des künstlich konstruierten Dialogs reiht beide Postillen (sowie die ältere Postille von Johann Spangenberg, tschechisch schon 1546) mehr in die Katechismusproduktion ein, oder gesellt sie den dialogischen Traktaten mehr als der Postillographie im echten Sinne des Wortes zu.

M. K.